

frågan inom parentes eller den analytiska filosofin med dess fokusering av logik och semantik. Däremot finns det goda grunder att lära känna romantiken idéhistoriskt, dels på grund av begreppet *imagination*, centralt för såväl Wordsworth som Coleridge, dels eftersom deras tänkande skärper allvaret i deras poesi, dikter som är så mycket mera än lysande ordkonstverk. John Öwre har i *The Edge of Perception* gjort en alldeles utmärkt insats, dels genom att närstudera perceptionsbegreppet och genom metodisk syntes få Coleridges tankevärld och Wordsworths gensvar att hänga samman, dels genom att på punkt efter punkt redovisa andra forskares ståndpunkter så utförligt, så ihärdigt och så öppet att han ger läsaren möjlighet att hålla med (vilket man ofta gör) eller komma till en annan slutsats. Såväl i en allmän inledning som i en avslutning argumenterar avhandlingsförfattaren för betydelsen av läsning och studier av romantikens författarskap; med avhandlingen visar han att sådant försvar kanske inte alls behövs.

Roland Lysell

Daniel Möller, *Om de döda allt annat än gott. Ärekränkande, burleska och infamhumoristiska inslag i svensk gravdiktning under 1600- och 1700-talen*
Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2023, 307 s.

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i4.24817>

Ärligt talat hör det inte till vanligheterna att man brister ut i lyckliga skratt över en studie om svensk 1600- och 1700-talspoesi. Om det dessutom rör sig om en studie om gravdiktning får man lyfta på hatten för författaren. Det händer mig hursomhelst vid ett flertal tillfällen när jag läser Halmstadsprofessorn Daniel Möllers monografi *Om de döda allt annat än gott. Ärekränkande, burleska och infamhumoristiska inslag i svensk gravdiktning under 1600- och 1700-talen*. Det beror ofta på de infamt grova och just därför rätt roliga alster som undersökningen behandlar, men ibland också på att författaren låter sin egen lakoniska humor skina igenom.

Huvuddelen av den tidigmoderna svenska gravdiktningen var förstås hyllningsskrifter som visade upp den avlidnes dygder och

förtjänster till beundran och begråtelse. Denna diktning har ägnats en hel del litteraturvetenskaplig uppmärksamhet under de senaste decennierna, men som undertiteln avslöjar är Möllers studie alltså en undersökning av en mycket mindre, och mindre känd, underström av begravningspoesi: de gravdikter som istället ägnade sig åt att smäda och förtala den avlidna. Redan bland de inledande korta citat som sätter tonen för studien får vi alltså ta del av den anonyma gravskrift som berättar att Henrik Magnus von Buddenbrock ”lefde som en Räf, och dödde som en Skiälm” – och sedan är texten full av likartade karaktärsdiktning. De flesta tidigare systematiska studierna av svensk tillfällesdiktning har ägnats de separattruckta tillfallestrycken som bevarats på Uppsala universitetsbibliotek och andra forskningsbibliotek, men det material som Möller studerat trycktes sällan – av naturliga skäl. En förtjänst med Möllers monografi är därför att han lyfter fram och citerar långa stycken av texter som är svåråtkomligare och ännu mer okända än den tryckta tillfälleslitteraturen.

Studien är uppdelad i tre huvuddelar: en inledning, själva undersökningen och en kort avslutning. I inledningen presenteras syfte, tidigare forskning, det material som studien behandlar och en bakgrunds-teckning som dels diskuterar de handböcker som var normerande för diktandet, dels redogör för undersökningens viktigaste terminologi, samt gravdiktningens ”beteckningar och underarter”. Möller ger här en noggrann, men lite uppräknande, teckning av särskilt det svenska, tyskspråkiga och engelskspråkiga forskningsläget om tillfällesdiktning (s. 34–40). Han redogör för de viktigaste forskningsinsatserna, men utan att just här närmare gå in på vilka brister i forskningsläget som hans egen studie är tänkt att råda bot på. Studiens relevans i det avseendet skrivs dock delvis fram på andra ställen, inte minst redan i syftesförklaringen: Syftet med studien är nämligen att ”visa att den tillämpning av *decorum* som är påtaglig i tidigmodern tillfällesdiktning för åtminstone svenskt vidkommande inte var fullt så strikt som hittills antagits” (s. 18). I ett därpå följande avsnitt om ”Principen om *decorum*” beskrivs detta tidigare antagande närmare.

Gravdiktningen var en del av den mäktiga ström av tillfälleslitteratur som producerades i Sverige under 1600- och 1700-talet. Det handlade framförallt om bröllopsdiktning och just gravdiktning, men det finns exempel på att alla möjliga typer av tillfällen uppmärksammades

med några handskrivna eller tryckta verser: födelsedagar, namnsdagar, bemärkelsedagar, befordringar, examina, avresor och hemkomster – varje tillfälle som kunde ge en författare möjlighet att visa upp sina språkliga och poetiska förmågor. Tillfällesdiktningen var utformad enligt versifikatoriska, retoriska och genremässiga mönster och styrdes – som visats framförallt i ett flertal studier av Stina Hansson – särskilt av hänsyn till *decorum*, den retoriska principen som sade att innehåll och stil skulle anpassas efter tillfälle och adressat. Vid formella tillfällen, som begravningar och inför högadliga personer, användes hög stil, medan det vid mer avslappnade tillfällen, som bröllop och vid mindre förnämna mottagare, tilläts eller till och med krävdes en mer vardaglig stil. Ursprunget till denna hierarkiska stilprincip kan spåras till den senantika grammatikern Aelius Donatus, som i en kommentar till Vergilius *Aeneiden*, *Bucolica* och *Ekloger*, argumenterade för att de representerade varsin stilt nivå. Denna princip, känd som ”Vergilius hjul”, blev betydelsefull för tolkningen av stilistiska normer under medeltiden och tidigmodern tid, även om den skiljer sig från den klassiska retoriken och poetiken. Enligt Donatus modell var det främst rangen hos de personer som avbildades som avgjorde vilken språklig stil som var lämplig. Det har länge varit känt att principen om *decorum* var av avgörande betydelse för utformningen av svensk 1600- och 1700-talsdikt, i synnerhet i tillfällesdikter som riktar sig till enskilda personer. Den bestämmer vilka slags skämt som är lämpliga i bröllopsdikter, vilka dygder som ska tillskrivas brudpar, hyllade eller avlidna, hur sorgen efter den avlidna ska skildras. Stina Hansson har bland annat i sin doktorsavhandling från 1975 visat att det (ö)-kända åtalet efter Lasse Lucidors bröllopskrift till Conrad Gyllenstierna och Märta Christina Ulfsparré från 1669, den så kallade ”Gilliare Kwaal”, till stora delar kan förstås som ett resultat av att Lucidor i denna skrift misslyckades med att leva upp till principen om *decorum*. Hon har dessutom i den senare studien *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen* (2012) visat att bröllopsdiktningens anpassning till principen om *decorum* inte fick något särskilt genomslag förrän efter år 1660 (s. 171). Mycket av det slutande 1600-talets och hela 1700-talets tillfällesdiktning är svårbegripligt utan en kännedom om *decorum* principens krav, men syftet med Möllers studie är alltså att nyansera den tidigare bilden av dess inflytande över diktningen.

Studiens andra och mest omfattande del heter ”Uppluckringen av principen om decorum” och rubriken ger en god bild av den övergripande utvecklingslinje som Möller tecknar. Målet synes vara tvåfaldigt: dels att visa att de skämtsamma och smädande gravdikterna kan ses som en del av en rörelse där principen om *decorum* förlorar sitt starka grepp över svensk (tillfälles)-diktning under 1700-talet, dels att visa att denna förändring påbörjades redan vid slutet av 1600-talet hos fem tongivande ”ansedda och ohämmade” skalder: Lars *Lucidor* Johansson (1638–1674), Haquin Spegel (1645–1714), Olof Rudbeck den äldre (1630–1702), Israel Homström (1661–1708) och Johan Runius (1679–1713). Dessa poeter behandlas således inledningsvis, och Möller argumenterar för att de på olika sätt utmanade eller tänjde på *decorum*kravet. Här får vi en ny genomgång av Lucidors ”Gilliare Kwaal” ur detta perspektiv, liksom analyser av dikter från de övriga fyra poeterna, bland annat Spegels gravdikt över Per Sparre år 1670, Rudbecks gravdikt över Johannes Loccenius från 1678, Holmströms gravdikt över fästmon Ingrid Nohlanwäder år 1697 och Runius gravdikt över Ursula Wadst från 1698. Analyserna är givande i sig själva, fast jag inte helt övertygas av Möllers vilja att se texterna som uttryck för ”ett friare förhållningssätt till *decorum*” (s. 86). ”Gilliare Kwaal” bryter förstås, som Hansson visat, mot principen på flera sätt, men Möller lyckas inte helt säga emot hennes tolkning att det rör sig om ett slags olycksfall som Lucidor senare inte skulle upprepa. De övriga dikterna innehåller en hel del formuleringar som vår tid lätt uppfattar som märkliga eller excentriska, men som Möller själv påpekar var barockens poeter ofta gåtfulla och effektsökande och även dessa formuleringar borde lika gärna kunna ses som uttryck för att dessa poeter gick längre än de flesta i riktning mot ett barockt stilideal och en vilja att imponera på sina läsare, snarare än som ett försök att bryta sig loss från principen om *decorum*.

Det är dock 1700-talet som ges störst utrymme i Möllers studie, och det är framförallt här som bokens huvudsyfte ska uppnås: att visa hur 1700-talet innebar en uppluckring av principen om *decorum*. Avsnittet följer en kronologisk ordning i två delar där ett första avsnitt behandlar diktningen före tidningspressens genomslag kring 1770, och ett andra behandlar gravdikterna från seklets tre avslutande decennier fram till år 1800. I den första delen behandlas

i separata avsnitt bland annat gravdikter över kufar, ett antal ”infamhumoristiska” gravdikter och skämtsamma epigram av Olof von Dalin (1708–1763) – däribland flera gravdikter över kortväxta – flera anonyma ärekränkande dikter över avlidna samt gravdikter över personer som fortfarande var i livet (!). Här får vi således i en dikt möta ”den värsta Bof i wördig dräkt” (s. 117), i en annan en ”Räf [...] i Rådih, *Pultron* för hehla Wårlden” (s. 117). I ytterligare en får vi – på den genretypiska stenstilen med punkt efter varje ord i imitation av en inristad inskription – veta om Nils Palmstierna att ”Falskhet. var. dess. äreminne. / Blodskuld. Dess. prydnad. för. Efterverlden. / Hämndgirighet. dess. utmärckta. Beröm.” (s. 130). Men här analyseras också Dalins smädande gravdikt över (den levande) Hedvig Charlotta Nordenflycht (s. 132) – bland många, många andra.

I den andra delen får vi exempelvis läsa analyser av prästen och poeten Brynolph Hallborgs förolämpning av den avlidne komministern Hans Bjugg från 1769 (s. 154):

Afguda-Dyrkare. Guds. Hädare. Sabbats-Brytare.
Sina. Fäders. Och. Öfwerhetens. Förädare. Och. Föragtare.
Mandråpare. Horkarl. Tjuf. Lögnare. Syndare.
J. Tankar. Ord. Och. Gärningar.

Ett lite senare exempel är den anonyma grova pornografiska gravdikten över Charlotta Gustafva Slottsberg, som var hertig Karls, sedermera kung Karl XIII:s, älskarinna. Hon beskrivs som ”Drottning för Horornas Hop”, och dikten uppmanar: ”Senken ert hufvud åt Arshålet ner / och slaknen i stående Kukar” (s. 178). Här analyseras också ett par av Bellmans förolämpande gravdikter över den allmänt fruktade politiegevaldigern Petter Norstedt – ”Tråhand” kallad – och tidens mest kända kopplerska ”Platskan” – eller ”Lovisa von Plat”, som hon själv kallade sig. Sådana förolämpande dikter över avlidna personer utgör undersökningens huvudmaterial, men här ingår också gravskrifter och epigram över personer som är helt eller delvis fiktiva, som Dalins epitafier över Laban Winst och Mats Katt eller Anna Maria Lenngrens välkända smådikter över Fänrik Spink och Cornelius Tratt (s. 189), samt en del så kallade *autoepitafier*, det vill säga gravdikter där det är diktens föremål självt som hållit i pennan (s. 141–150).

Bokens tredje och avslutande del sammanfattar undersökningen och framhåller de slutsatser som dragits, att 1700-talet innebar friare förhållningssätt till *decorum* och att denna rörelse inleddes redan av ett antal särskilt fria och till och med originella skalder vid slutet av 1600-talet.

Möllers studie behandlar – därom råder det inga tvivel – en typ av diktning som i vissa avseenden kan beskrivas som normbrytande och etikettsöverskridande. Men jag övertygas däremot inte helt av Möllers vilja att se dikterna som uttryck för en uppluckring av principen om *decorum* eller i något fall (särskilt när det gäller Olof Rudbeck) till och med ”tala om ett slags originalitet långt före originalitetstankens födelse” (s. 197). Ett annat sätt att se på normbrotten skulle kunna vara att tvärtom framhålla att de bygger på – och antagligen delvis befäster – de litterära och etikettsmässiga normer som de bryter emot. Humorn framstår som beroende av att normbrottet upplevs som just ett normbrott. Tidigare forskning har framhållit att det svenska 1600- och 1700-talets diktning, som Möller också påpekar, kan förstås som ett slags ”repertoardiktning”, som bygger på repetition och variation av traditionella inlärdade mönster, och som kan ställas i motsats till senare tiders ”verkdiktning”. Men även förolämpningar och normbrott torde kunna läsas i ett sådant sammanhang. Den amerikanske retorikhistorikern Thomas M. Conley har exempelvis i *A Rhetoric of Insult* (2010) visat att förolämpningar i äldre tid ofta utgick från lika schematiska mönster som annan epideiktisk retorik – fast här dominerar andra topiker som påståenden om skamlig härstamning, fulhet, konstig klädstil, sexuell oförmåga eller tvärtom sexuell promiskuitet och så vidare. Frågan är om inte många av de gravdikter som Möller diskuterar skulle kunna placeras in i repertoardiktningens sammanhang.

Möllers nya bok – dessutom vackert bunden och formgiven av förlaget – ger en bred och färgglad bild över 1700-talets smädande och humoristiska gravdiktning och visar övertygande att principen om *decorum* inte hindrade 1700-talets diktare från att författa de mest infama och grova förolämpningar. Även om jag inte helt övertygas om att dessa förolämpningar ska ses som en aspekt av en uppluckring av principen om *decorum* så råder det inga tvivel om att *Om de döda allt annat än gott* nyanserar den tidigare bilden av särskilt tillfälles-

diktningen från denna epok. Det är förstås inte fråga om några originalitetsetetiska strävanden eller ideal, men dikterna är mer varierade och mångskiftande än tidigare forskning har givit intryck av. Daniel Möller har skrivit en rik och i många avseenden viktig – och dessutom ofta underhållande – bok som förtjänar att läsas av många fler än de som är specialintresserade av tillfällesdikt. Den tål till och med att citeras högt för att locka till skratt vid festligare tillfällen – jag har provat.

Janne Lindqvist

Linus Ljungström, *Jordnära ordbrottningar. Bygdeskildringar som modernistisk ordkonst hos Stina Aronson, Tage Aurell, Stig Dagerman och Sara Lidman*, Malmö: Ellerströms, 2023, 367 s. (diss. Uppsala)

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i4.24820>

Är det meningsfullt att tala om en nyprovinsialistisk strömning med modernistiska förtecken i Sverige vid mitten av 1900-talet? Frågan har varit uppe till diskussion ett antal gånger i olika recensioner, artiklar och passusar i litteraturhistorieverk, men aldrig utretts närmare. Linus Ljungströms avhandling *Jordnära ordbrottningar. Bygdeskildringar som modernistisk ordkonst hos Stina Aronson, Tage Aurell, Stig Dagerman och Sara Lidman* har ambitionen att vara en sådan utredning. Studiens syfte, som beskrivs i flera led, är att ”undersöka denna förment avantgardistiska bygdelitteratur med fokus på fyra författare som kring decennieskiftet 1950 skapade säregna verk med bygdemiljön i centrum” (s. 15). Vidare avser Ljungström utreda ”hur bygden, i synnerhet betraktad såsom språklig, social miljö, har använts som litterärt material, diskursivt och narratologiskt, i en medveten konstnärlig praktik, en poetik” samt ”huruvida författarskapen delar så pass många egenskaper att det är rimligt att tala om en litteraturhistorisk strömning” (s. 15). Anslaget är alltså såväl generellt, i sitt fokus på genrer och strömningar, som specifikt, i det djuplodande, språkinriktade intresset för enskilda verk.

I avhandlingens två inledande kapitel beaktas inte minst genrefrågor i förhållande till avhandlingens syfte. Ljungström diskuterar